

**АКТУАЛІЗАЦІЯ ПРОБЛЕМИ ВИБОРУ ПРОФЕСІЇ,
ЗМІСТ, СТРУКТУРА ТА МЕТОДИ ПСИХОЛОГО-ДІАГНОСТИЧНОГО
ДОСЛІДЖЕННЯ З МЕТОЮ ПРОФЕСІЙНОГО САМОВИЗНАЧЕННЯ
ОПТАНТІВ – КОМПЕТЕНТНОСТІ КОНКУРЕНТОЗДАТНОЇ ОСОБИСТОСТІ**

Анотація.

У статті окреслено актуальність проблеми формування конкурентоздатності особистості учнів старших класів в умовах допрофесійної підготовки. Одним з основних напрямів професійної підготовки є формування конкурентної особистості, яка буде самодостатньою, продуктивною. З метою вирішення вищезазначених суспільно значущих проблем автором статті було розроблено авторську комплексну систему науково-методичного забезпечення допрофесійної підготовки оптанта (людини, яка обирає професію).

Ключові слова: *методи; психодіагностика; вибір професії; професійне самовизначення; компетентність; оптанта (людина, яка вибирає професію); особистість.*

Актуальність проблеми формування конкурентоздатності особистості учнів старших класів ЗЗСО в умовах допрофесійної підготовки полягає в тому, що розвивається ринок праці та «ринок особистостей», які висувають до підростаючого покоління підвищені вимоги. У сферах діяльності важливими стають такі якості: соціальна відповідальність, адекватне сприйняття і мобільне реагування на нові фактори та виклики; самостійність і оперативність у прийнятті рішення та постановки цілей; готовність до конструктивного спілкування; соціально активної дії, включаючи захист своїх прав; розвиток стресостійкості та здатність до швидкої адаптації у швидкозмінному середовищі; створення адекватного самооцінювання та впевненості в собі; розв'язання конфліктів; формування лідерського потенціалу, що визначають конкурентоздатність особистості тощо.

Сьогоднішнім випускникам у недалекому майбутньому належить брати на себе розв'язання проблем у постіндустріальному суспільстві вільних цивілізованих ринкових відносин. У зв'язку з цим, одним із пріоритетних завдань сучасної профільної школи стає створення умов для формування конкурентоздатної особистості, здатної самостійно, результативно, відповідально і морально розв'язувати суспільні й особисті (професійні і непрофесійні) проблеми. *Створення умов для розвитку такої особистості дасть змогу ЗЗСО підвищити якість підготовки учням старших класів до самостійного життя та рівень їхньої конкурентоздатності.*

Проблема конкурентоздатності особистості знайшла певне відображення у працях зарубіжних і вітчизняних учених. *Проблему конкурентоздатності персоналу* (дефініції, роль в управлінській діяльності, соціально-психологічна структура, методичні основи оцінюван-

Розділ III. Психологічні проблеми обдарованої особистості

ня конкурентоздатності, підходи до підготовки конкурентоздатного спеціаліста тощо) більш активно розробляли в теорії менеджменту зарубіжні дослідники (А. Вайсман, Ф. Вудкок, А. Мескон) та вітчизняні (В. Дятлов, Л. Карамушка, Є. Попова, В. Травін, Р. Фатхутдінов, О. Філь, В. Шаповалов та ін.) Її окремі аспекти в системі вищої професійної освіти знайшли відображення у працях В. Загвязинського, В. Кузовлева, Н. Кузьміної, Н. Никандрова, В. Мезінова, П. Решетнікова, А. Репринцева, В. Сластенина, А. Щербакова та ін.) У різних працях вивчалася здатність швидко адаптуватися до швидкозмінних умов (В. Зуєв, С. Кульневич, П. Новіков та ін.); соціалізація, рефлексія (В. Агеев, А. Бодальов, Т. Болдіна, Т. Давиденко, Ю. Кулюткін, І. Семенов, С. Степанов, Є. Якімова та ін.); мотивація (В. Асеев, Л. Божович, О. Гребенюк, А. Маркова та ін.), активність, мобільність, наполегливість, цілеспрямованість, воля, співробітництво як фактори конкурентоспроможної взаємодії (Є. Доценко, А. Кронік, О. Леонтєв, А. Панфілова, Л. Петровська, Л. Собчик та ін.); синергізм (В. Аршинов, В. Буданов, Ю. Левін, Т. Райкова, Д. Трубецька та ін.); самооцінювання, самореалізація, самоорганізація (К. Абульханова-Славська, В. Андреев, Л. Брилева, А. Єфремов, Ю. Орлов, М. Рожков та ін.), професійне самовизначення (В. Бодров, В. Доротюк, Є. Головаха, В. Зінченко, В. Каташов, Е. Клімов, Є. Павлютенков, Н. Побірченко, Н. Пряжников, В. Рибалко та ін.), здатність до ефективного прийняття рішень (А. Карпов, В. Юкаева та ін.) Разом із тим, не було зроблено спроб синтезувати ці характеристики в контексті категорії конкурентоздатності як інтегрального поняття цілісної особистості.

Більш докладно структурні компоненти конкурентоздатності обговорюють у зарубіжних дослідженнях як важливі характеристики особистості: самоактуалізація (А. Маслоу, Ф. Перл, К. Роджерс, Е. Шостром та ін.), здатність до самоствердження і самонавчання (Є. Мелібруда, К. Роджерс), асертивність (самостверджується поведінка) (Р. Алберти, В. Каппоні, Т. Новак, М. Еммонс), життєва успішність (В. Біркенбіль), інтернальність як фактор відповідальної поведінки (Дж. Ротгер); змістовних життєвих орієнтацій, конгруентність (К. Роджерс, Ф. Перл, В. Франкл)

У проведених вітчизняних дослідженнях уточнено психологічний аспект змісту понять конкурентоздатності особистості (когнітивний, емотивний і діяльнісний компоненти) (А. Стрїлова); обґрунтовано критерії та рівні сформованості конкурентоздатності (С. Светунькова, М. Сидорова, Н. Фомін, Н. Христолюбова); визначено умови формування конкурентоздатності учнів (Ю. Андреева, Р. Ахметшин, І. Дарманського, І. Ільківського, Н. Сидорова, Ф. Туктаров); окреслено зв'язок конкурентоздатності та професійної компетентності випускників; проаналізовано структуру готовності вчителя до виховання конкурентоздатності в учнів та умови підготовки до такої діяльності (Т. Деменкова, С. Потачев, Є. Ростовська, С. Савчук, Н. Тарасова).

Проблему психологічних особливостей конкурентоздатності особистості в освіті досліджували такі вчені, як Ю. Завалевський, Л. Карамушка, С. Максименко, Н. Савінова, О. Філь, В. Хапілова, В. Чудакова, В. Шаповалов та ін.

Істотної значущості з метою розробки теоретичних засад і практики формування конкурентоздатності особистості учнів мало звернення до досліджень концепцій розвитку

та саморозвитку конкурентоздатності особистості (І. Мітіна, Ф. Туктарів, Е. Хайрулліна, В. Чудакова, В. Шаповалов та ін.)

У зазначених працях «характеристики конкурентоздатності особистості» представлено не системно, а фрагментарно, тобто без чітких діагностичних критеріїв і корекційно-розвивальних методів їх коригування та формування.

Більш детального вивчення потребує питання «науково-методичне забезпечення формування компетентностей конкурентоздатності особистості в умовах допрофесійної підготовки». Його вивчення було реалізовано у процесі виконання науково-дослідної роботи автором публікації. З'ясовано, що однією з важливих компонентів конкурентоздатності особистості є компетентності професійного самовизначення оптантів в умовах допрофесійної підготовки. З метою розв'язання вищезазначених суспільно значущих проблем нами запропоновано авторську комплексну систему науково-методичного забезпечення допрофесійної підготовки оптантів (людина, яка обирає професію). З метою її реалізації було розроблено, адаптовано й упроваджено авторську «Технологію формування компетентностей конкурентоздатної особистості в умовах допрофесійної підготовки» (далі «Технологія») Вона охоплює дві взаємопов'язані та взаємодоповнювальні моделі, що відповідають діагностичному (констатувальному) та корекційно-розвивальному (формуальному) етапам дослідження, а саме: «1. Діагностична модель експертизи компетентностей професійного самовизначення оптантів в умовах допрофесійної підготовки» та «2. Корекційно-розвивальна модель рефлексивно-інноваційного тренінгу, коучингу “Сучасні психологічні технології формування компетентностей конкурентоздатної особистості”». Кожна з моделей передбачає основні блоки: інформаційно-смісловий, діагностичний, аналітично-інтерпретаційний і прогностичний, та корекційно-розвивальний.

Дослідження проводилось з учасниками освітнього процесу на базі експериментальних закладів загальної середньої освіти (експерименти регіонального рівня): ЗЗСО м. Одеси (відповідальна за експеримент на регіональному рівні – Т. І. Волковська); ЗОШ – № 52 (директор Н. М. Мацкул); № 81 (Т. М. Завтур); № 82 (Н. Л. Костікова); № 86 (В. М. Шакіна); № 89 (Р. В. Черненко); № 118 (Н. О. Єфімова); НВК – № 4 (Н. О. Аббас); № 49 (Г. О. Надежко); № 53 (І. О. Телищак); ЗЗСО м. Херсон (відповідальна за експеримент на регіональному рівні Т. Ю. Верещака); НВК № 15 (Л. Л. Стратійчук); ЗОШ № 46 (О. Ю. Дмитрієнко); ЗОШ № 53 (О. І. Демчук); гімназії № 6 (С. С. Корж) і Херсонської області, Козачелазерська ЗОШ, Олешківського р-ну (М. І. Дудченко)

Завдяки науково-методичній і творчій співпраці з вищеназваними керівниками, педагогічними, учнівськими колективами ЗЗСО, на різних етапах науково-дослідної експериментальної діяльності: розробки, апробації та впровадження комплексної системи науково-методичного забезпечення допрофесійної підготовки оптантів, зокрема авторської «Технології формування компетентностей конкурентоздатної особистості в умовах допрофесійної підготовки» («Технологія»), було відпрацьовано психолого-педагогічний діагностичний інструментарій; інформаційно-смісловий, діагностичний, аналітично-інтерпретаційний і прогностичний, та корекційно-розвивальний блоки, відшліфовувались окремі аспекти та компоненти модулів «Технології». Кожний ЗЗСО зробив важливий і цінний внесок.

Розділ III. Психологічні проблеми обдарованої особистості

Для досягнення поставленої мети та реалізації завдань науково-дослідної діяльності використовувалися такі методи наукового дослідження: аналіз літератури з проблеми, теоретичний аналіз проблеми; проведення пілотажного дослідження, психолого-педагогічний експеримент, психолого-педагогічні діагностичні методики, метод експертних оцінок, методи математичної статистики, метод активного соціально-психологічного навчання, тренінгу та коучингу. Математичну обробку даних здійснювали за допомогою комп'ютерного пакета статистичних програм SPSS (версія 20). Дослідження здійснювалося в межах виконання науково-дослідних тем Інституту педагогіки НАПН України: «Науково-методичне забезпечення допрофесійної підготовки старшокласників» (РК № 0116U003182) за підтемою «Науково-методичне забезпечення формування конкурентоздатності особистості в умовах допрофесійної підготовки». Відповідно до результатів науково-дослідної роботи було *здійснено апробацію та впроваджено* комплексну систему науково-методичного забезпечення допрофесійної підготовки оптантів старшокласників: а) методику допрофесійної підготовки учнів старших класів до різних типів професій, що враховує індивідуальні психофізіологічні особливості учнів і перспективи майбутньої професійної діяльності; технологію формування компетентностей конкурентоздатної особистості в умовах допрофесійної підготовки; б) засоби й організаційні форми реалізації допрофесійної підготовки в старшій школі; в) зміст науково-методичного забезпечення допрофесійної підготовки старшокласників з можливістю інтеграції в освітній процес.

Розглянемо питання **актуалізації проблеми вибору професії та діагностики особистості з метою професійного самовизначення**. Учні 10–11-х класів гостро відчувають потребу в професійному самовизначенні та профорієнтації орієнтації. Багаторічна практика засвідчує, що, починаючи з пізнього підліткового віку (приблизно з 15 років), *у системі освіти має бути створено умови для реалізації інтересів, які ставлять за мету навчатися, розвивати здібності та реалізувати подальші життєві плани*. Психолого-діагностичні методики надають можливість краще зрозуміти й пізнати індивідуально-психологічні та вікові особливості, внутрішній світ, нахили, здібності, широкий спектр рис характеру особистості.

Введення профільної освіти у старших класах відповідає структурі загальноосвітніх і життєвих установок. На сучасному етапі поширенню корисних відомостей про перспективні професійні напрями багато уваги приділяють у різних соціальних інституціях.

У психології, академік Є. Клімов автор широко використовуваної методики «Диференційний діагностичний опитувальник» (ДДО) [1–4] виділив компоненти, які відіграють важливу роль під час вибору професії. *Науковець пропонує учням-оптантам під час вибору професії дотримуватися такого принципу: уявити собі правильний восьмикутник, що слугуватиме основою схеми вирішального впливу на професійний вибір (рис. 1).*

Восьмикутна схема-модель ситуації вибору професії може слугувати опорним наочним засобом, до якого учень повертатиметься під час обдумування цих питань.

Так, Є. Клімов пропонує, **обираючи професію, учень (оптант) має знати, що:**

– здійснювати цей відповідальний крок необхідно *свідомо, з урахуванням власних нахилів та здібностей, особистих і громадських інтересів;*

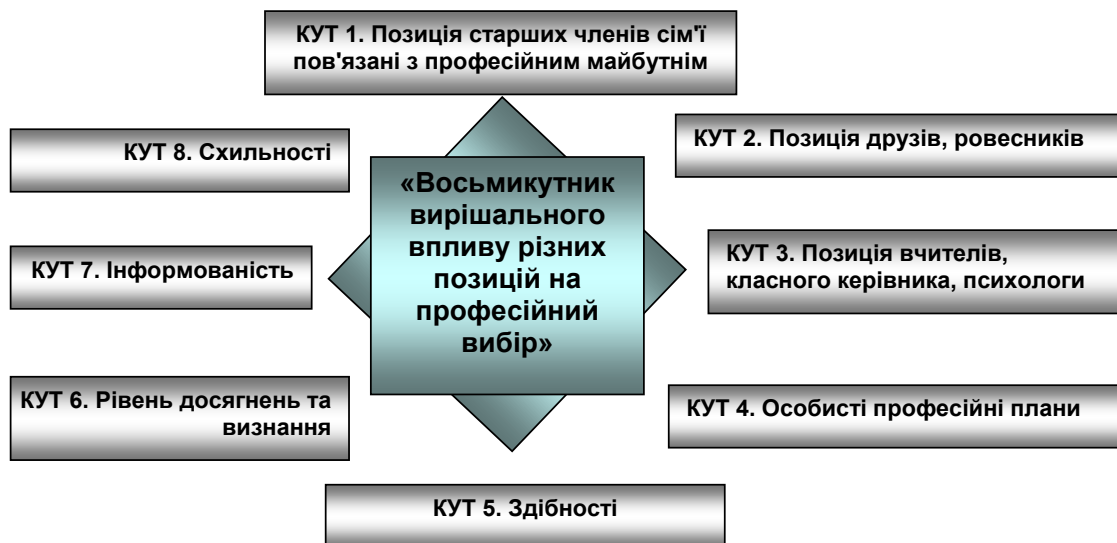

Рис. 1. Восьмикутна схема-модель ситуації вибору професії (за Є. Клімовим)

– є підхід до професії, як до *вибору справи на все життя*. Така позиція є *хибною*, адже вона не враховує, що людина має різнобічні здібності, і це надає їй можливість накопичувати спеціальні знання та навички в різних сферах діяльності (найкращим інженером, наприклад, буде той, хто пройшов школу майстерності робітника);

– *розподіл професій на «хороші» та «погані», цікаві й нецікаві, легкі та важкі є помилковим*. Значущість професії в житті людини залежить не стільки від характеру професійної діяльності, як від ставлення до неї людини, відповідності професії її запитам і можливостям;

– *професію не потрібно обирати «за компанію»*, адже такий вибір рідко буває вдалим;

– *не потрібно переносити власне відношення до конкретної людини на її професію*, оскільки особиста симпатія чи антипатія не може свідчити про здібність або нездібність іншої людини до цієї професії;

– *інколи за зовнішньою привабливістю професії приховані негативні риси*;

– *світ професій значно ширший (40 000) за коло шкільних предметів (12–15)*, тому отождоження улюбленого предмета з професією не є надійним орієнтиром у світі професій.

Уникнути помилок і розчарувань у виборі професії можливо, якщо:

– *зібрати більше інформації про світ професій і сферу діяльності, що вас цікавить*;

– *вивчити самого себе, скласти уявлення про власні інтереси та здібності*;

– *з'ясувати, чи немає у вас медичних протипоказань щодо обраної професії*;

– *знайти можливість спілкування з представниками цієї професії і дізнатися, в якому освітньому закладі можна здобути необхідну кваліфікацію*;

– *з'ясувати, чи є на обрану професію запит на ринку праці*;

– *проаналізувати отримані відомості, і якщо у формулі вибору професії: «ХОЧУ! – МОЖУ! – ТРЕБА!» повторюватиметься одна й та сама професія, то вибір зроблено правильно [1; 5]*.

Так, Е. Рогов зазначає, що *«історично проблема вибору професії має два рішення, які французький психолог А. Леон назвав «діагностичним та виховним підходами»* [6; 7].

Перший підхід – діагностичний. Він зводить вибір професії до визначення його професійної придатності. За допомогою спеціальних методів психолог-консультант визначає здібності людини та за допомогою порівняння з вимогами до професії формулює висновок про її придатність/непридатність до певної професії. Так, А. Леон вважає такий метод механічним, адже він полягає в погляді на здібності, як на постійні, незмінні, стабільні освіти, мало схильні до впливів середовища та розвитку. Людині, яка обирає професію, *відводиться пасивна роль, активним є консультант*, який робить прогноз.

Другий підхід – виховний, що спрямований на підготовку людини до майбутнього професійного життя, на самовизначення. Важливим у контексті цього підходу постає вивчення розвитку особистості в процесі оволодіння різними видами діяльності. Психологи, які дотримуються цього методу вибору професії, менше приділяють уваги тестовим (діагностичним) випробуванням і *визнають необхідність краще підготувати людину до входження та зміни в самій професійної діяльності* [6, с. 43].

У цьому випадку часто недооцінюють власну активність оптанта, можливості його самовизначення, саморозвитку та самовиховання. Однак результати численних досліджень довели, що розв'язання проблеми вибору професії можливе тільки за комплексного розгляду. Обидва підходи є ланки одного ланцюга: спочатку необхідно виявити здібності людини, а потім допомогти в підготовці до майбутньої професії [6, с. 43].

Розглядаючи співвідношення *здібностей і вимог до професії*, Є. Клімов виділив **чотири ступені професійної придатності**:

1) *непридатність людини до певної професії*. Вона може бути тимчасовою або практично нездоланною;

2) *придатність до певної професії, або їх груп*. Вона характеризується тим, що людина *не має протипоказань* щодо тієї чи іншої галузі праці, однак не має і ;

3) *відповідність здібностей людини певної області діяльності*: відсутність протипоказань, а є деякі особисті якості, що відповідають вимогам певної професії або групи професій;

4) *покликання до певної професійної сфери діяльності – це вищий рівень професійної придатності людини, як трудівника*. Вона характеризується тим, що в основних елементах структури здібностей людини є ознаки її відповідності вимогам до певних видів діяльності [1; 6, с. 44].

Іноді людина приймає уявне за реальність і через свої марні припущення не досягає того, що могло б забезпечити йому більший успіх і найвищий рівень задоволення.

Людям досить часто інші радять обрати професію, до якої «не лежить душа» або відмовляють від того, до чого вона сама прагне. З іншого боку, неправильно, коли обрана професія, навіть, престижна, не приносить людині щастя, не надає можливості реалізуватися в житті. Тому виникають внутрішні сумніви, переживання через нереалізовані здібності.

Освіта та професійна діяльність мають нести задоволення від подолання труднощів і досягнення мети, радість формування себе в ролі професіонала. **Коли вимоги професії та можливості людини збігаються, то професійний шлях** не настільки тернистий,

а пріоритетами в діяльності стають мотиви творчості. Тоді в світі з'являється особистість, яка розкриває нові горизонти власної галузі, що визначає шляхи розвитку конкретної сфери суспільної практики на багато десятиліть вперед і людина просто щаслива [6, с. 44].

Таким чином, рано прийняте необгрунтоване рішення, викликане прагненням наслідувати кого-небудь, бажанням стати відомим, як герої фільмів або книг, *але не підтримане реальними можливостями* і раціональним розрахунком, може стати джерелом розчарувань і подальших труднощів як в професійній, так і в особистісній сферах.

Згідно з результатами дослідження, виявлено, що «спеціальні психологічні терміни, категорії, що містять знання про людину і вимоги, що пред'являються до неї у процесі професійної діяльності», не є зрозумілими для більшості підлітків, вони *не наповнені для них конкретним змістом* [2]. Це можна підтвердити тим, що з приводу понятійного апарату:

щодо **поняття «інтереси»**, лише:

- 47 % респондентів правильно передали його зміст;
- 34 % респондентів не змогли дати правильне визначення або ухилилися від відповіді;

щодо **поняття «здібності»**:

- 71 % респондентів не змогли схарактеризувати його.

щодо **поняття «темперамент»**:

- у 73 % респондентів викликало непереборні труднощі.

Усвідомлення особливостей власної особистості у таких учнів буде викликати утруднення. Так, коли тим самим респондентам запропонували **оцінити власний темперамент**, то:

- 90 % з них ухилилися від відповіді;
- 42% відмовилися оцінювати власні здібності.

Таким чином, труднощі самосприйняття збільшуються з огляду на відсутність в учнів розуміння *психологічного понятійного апарату, необхідного для самопізнання* на рівні, що відрізняється від буденної свідомості.

Ситуація буде дедалі більше ускладнюватися, адже після ознайомлення з «Типовими освітніми програмами для 10–11 класів ЗЗСО», виявилось, що предмет «Психологія» практично відсутній (накази МОН України від 20.04.2018 р. № 408 та № 406 «Про затвердження типової освітньої програми закладів загальної середньої освіти III ступеня. Стандарт 2011 р. та Стандарт 2004 р.») [8; 9].

Про це свідчать такі факти: уважно вивчивши та проаналізувавши зазначені вище накази МОН України було з'ясовано, що

– у навчальних планах для 10–11 класів ЗЗСО (відповідно до наказу МОН України від 20.04.2018 р. № 408) предмет «Психологія» відсутній узагалі [9];

– у навчальних планах для 10–11 класів ЗЗСО, зокрема «з експериментальними інтегрованими курсами» і в переліку програм для учнів ЗЗСО III-го ступеня (відповідно до наказу МОН України від 20.04.2018 № 406) предмет «Психологія» також відсутній [8]. У таблиці поділу годин на окремі предмети *за різними рівнями змісту освіти*:

- за рівнем стандарту – предмет «Психологія» відсутній;
- за академічним рівнем – предмет «Психологія» також відсутній.

Розділ III. Психологічні проблеми обдарованої особистості

Лише в 11-х класах освіта за *профільним рівнем введено предмет «Психологія»* у кількості 1-ї години (таблиця № 1 у додатку до наказу МОН України від 20.04.2018 р. №406) [8].

Також, можна було знайти *предмет «Психологія»* в освітньому плані ЗЗСО з українською мовою навчання: спортивний напрям:

– за спортивним профілем, у кількості 1-ї години;

– за військово-спортивним профілем, у кількості 1-ї години, (таблиця № 12 у додатку до наказу МОН України від 20.04.2018 р. № 406) [8; 9].

З огляду на це, нами прийнято рішення у поточному дослідженні, здійснювати не просто діагностику з метою професійного самовизначення (за допомогою психолога-консультанта), а саме самодіагностику учня/оптанта.

У процесі вибору професії важливими виявляються відповіді на питання:

– «Хто має зробити останній і вирішальний вибір?»;

– «Хто несе відповідальність, якщо вибір зроблено невірно?»

Майбутньому випускнику ЗЗСО важливо розуміти, що основна відповідальність залежить від на того, хто обирає професію.

Щоб зробити правильний вибір професії, не помилитися, поклавшись на думку оточуючих (батьків, психолога, класного керівника, учителів, друзів та інших значущих людей, ЗМІ тощо), *молодь має проявити високу активність у доборі інформації про власну майбутню професію*. Якщо не бути допитливим і цілеспрямованим у світі професій, то неправильний крок неминучий. Лише висока активність і справжня зацікавленість власною долею забезпечать правильний вибір професії.

З метою надання практичної допомоги оптанту (за Є. Клімовим) у правильності вибору професії нами було представлено можливість отримати практичний досвід у сфері психодіагностики з метою професійного самовизначення. Пропонуємо оптимальний набір психолого-діагностичних методик (засобів), за допомогою яких **можна визначити**: 1) професійні *інтереси*, 2) *схильності*, 3) *мотиви* вибору професії, 4) *спрямованість*, 5) *індивідуальні особливості здібності особистості*. Відомо, що складно правильно обрати професію з усього їх різноманіття. Зробити правильний вибір – означає знайти професію, яка буде цікавою та привабливою, доступною та посилюююю, є затребуваною на ринку праці.

Тому діагностичний інструментарій (тести, опитувальники, анкети тощо), що входить до діагностичного пакета професійного самовизначення, нами згруповано у компоненти, що відповідають формулі «Вибір професії»: «ХОЧУ! – МОЖУ! – ТРЕБА!» [3; 5].

ХОЧУ представлено особистими *цілями і цінностями, мотивами, профільними професійними інтересами та схильностями*. У цьому розділі можна ознайомитися з інформаційно-смысловим блоком щодо вивчення названих термінів і понять.

З метою діагностики/самодіагностики запропоновано освітній комплекс, що представляє психолого-діагностичний пакет методик професійного самовизначення. Завдяки йому з'явиться можливість провести діагностику, за допомогою та підтримкою психолога. Також читач може самостійно здійснити самодіагностику власних особливостей: *інтересів, схильностей, цінностей*, мотивів професійної діяльності тощо. Процес самопізнання тривалий і копіткий, а цей посібник у цьому допоможе.

МОЖУ представляє проблему людських можливостей (фізіологічних і психічних, психологічних) Важливо знати власні *здібності, характеристичні риси та особливості*, що надають можливість оволодіти майбутньою професією, а також успішно працювати за нею. *Важливо знати протипоказання* (медичні, психологічні, фізіологічні тощо) щодо майбутньої професії. Наприклад, людина, яка є дальтоніком (не може розрізнити деякі кольори) не зможе бути водієм автомобіля чи машиністом локомотива потягу; якщо людина, боїться вигляду крові, можливо ніколи не зможе працювати хірургом тощо.

ТРЕБА вказує на необхідність врахування потреби ринку праці, тобто затребуваності обраної професії. Більшість випускників ЗЗСО, професійно-технічних закладів освіти не мають достатньої інформації щодо потреби ринку праці; не можуть вирахувати особливості соціально-економічних умов, що визначають вид і характер професійної діяльності; не мають цілісних уявлень про професію, зміщуючи критерії на досягнення пріоритетного, бажаного способу життя з її допомогою.

Отже, зазначена проблема є актуальною за соціально-економічної кризи. Це питання турбує різних фахівців усіх країн світу.

Нами вивчено *досвід здійснення професійного самовизначення* у процесі допрофесійної підготовки різних країнах світу.

З метою дослідження компетентностей, необхідних оптантам для професійного самовизначення, використаємо авторську «1. Діагностичну модель експертизи компетентностей професійного самовизначення оптантів в умовах допрофесійної підготовки», що є складником авторської «Технології». Для її реалізації підібрано психодіагностичний комплекс науково-методичного психологічного забезпечення професійного самовизначення учнів 10–11-х класів, з метою формування в них компетентностей конкурентоздатності. У процесі його використання є можливість ознайомитися з *інформаційно-смісловим блоком*, де представлено понятійний апарат відповідних психологічних термінів і понять у сфері професійної профорієнтації та самовизначення.

З метою проведення діагностики/самодіагностики ми пропонуємо освітньо-методичний комплекс, що представляє психолого-діагностичний пакет методик для правильного й ефективного професійного самовизначення, що надасть можливість провести діагностику за допомогою та підтримкою кваліфікованого фахівця – психолога. Також оптант самостійно буде мати можливість здійснити самодіагностику власних особливостей (інтересів, схильностей, цінностей, мотивів, нахилів, здібностей), що відповідають вимогам майбутньої професійної діяльності.

Розглянемо компоненти та визначимо зміст, особливості використання, параметри кожної зі складників *формули «Вибір професії»*.

Процес профорієнтаційного самопізнання тривалий і кропіткий. Під час опису кожної з методик (тест, опитувальник) ми представляємо алгоритм здійснення процедури діагностики/самодіагностики у певній послідовності за такими блоками: *інформаційно-смісловий; аналітично-діагностичний; інтерпретаційно-прогностичний*.

У таблиці 1 представлено *співвідношення оцінювальних показників і параметрів, ознак реалізації завдань та використаних методів* для дослідження особливостей професійного самовизначення учнів/оптанта.

Співвідношення оцінювальних показників і параметрів, ознак реалізації завдань і методики дослідження компетентностей оптанта для професійного самовизначення за авторською діагностичною моделлю експертизи компетентностей професійного самовизначення оптантів в умовах допрофесійної підготовки

«1. Діагностична модель експертизи компетентностей професійного самовизначення оптантів в умовах допрофесійної підготовки» (автор В. П. Чудакова)	
Психодіагностичний комплекс науково-методичного психологічного забезпечення професійного самовизначення:	
Показники і параметри: ДОСЛІДЖЕННЯ ПРОФЕСІЙНОЇ ГОТОВНОСТІ	
Завдання та ознака визначення	Використанні методи
<i>Аналіз складників професійної готовності, зокрема:</i> – визначення співвідношення їх трьох параметрів: 1) уміння, 2) емоційне ставлення, 3) уподобання з п'ятьма типами професійної діяльності: «людина (Л) – знакова система (Зс)»; «людина (Л) – техніка (Т)»; «людина (Л) – природа (П)»; «людина (Л) – художній образ (Хо)»; «людина (Л) – людина (Л)»; – розуміння уявлення про професійну готовність до успішної діяльності в певній сфері	Опитувальник професійної готовності (ОПГ) розроблено Л. Кабардовою, що містить подальший розвиток ідеї Є. Климова [10; 11]. Містить 50 висловлювань
Показники і параметри: ДОСЛІДЖЕННЯ МОТИВІВ ПРОФЕСІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ	
Завдання та ознака визначення	Використанні методи
<i>Визначення переважного виду мотивів та їх вплив на вибір професії:</i> – «внутрішні індивідуальні значущі мотиви»; – «внутрішні соціальні значущі мотиви»; – «зовнішня позитивна мотивація»; – «зовнішня негативна мотивація»	Опитувальник «Мотиви вибору професії» (МВП) , автором якої є Р. Овчарова Містить 20 тверджень, що характеризують певний вид мотивів і мотивацію, що впливають на вибір професії; характеризують певні аспекти професій [12]
Показники і параметри: ДОСЛІДЖЕННЯ ПРОФІЛЬНИХ/ ПРОФЕСІЙНИХ ІНТЕРЕСІВ	
Завдання та ознака визначення	Використанні методи
<i>Виявлення групи профільних інтересів</i> учнів (оптантів) та сфери визначення вподобань/невподобань від певних профілів і професій: – провідні інтереси позитивного полюсу; – супутні інтереси позитивного полюсу; – рівень невизначеності інтересів; – супутні інтереси негативного полюсу; – провідні інтереси негативного полюсу. <i>Оцінювальними параметрами за методикою ОДАНІ-2 є:</i> 1) фізика; 2) математика; 3) електротехніка і радіотехніка; 4) техніка; 5) хімія; 6) біологія; 7) медицина; 8) географія; 9) історія; 10) філологія; 11) мистецтво; 12) педагогіка; 13) психологія, філософія; 14) бізнес; 15) сфера обслуговування; 16) військова справа; 17) спорт	Орієнтаційно-діагностична анкета інтересів (ОДАНІ-2) , авторами якої є С. Карпіловська і Б. Федоришин (модифікований варіант ОДАНІ А. Голомштока і О. Мешковська) Містить 129 питань [13]
Показники і параметри: ДОСЛІДЖЕННЯ НАПРАВЛЕНОСТІ ПРОФІЛЬНИХ/ ПРОФЕСІЙНИХ ІНТЕРЕСІВ	
Завдання та ознака визначення	Використанні методи
<i>Виявлення групи профільних інтересів</i> учнів (оптантів) та сфери визначення вподобань чи невподобань від певних профілів і професій: – провідні інтереси позитивного полюсу; – супутні інтереси позитивного полюсу; – рівень невизначеності інтересів; – супутні інтереси негативного полюсу; – провідні інтереси негативного полюсу.	Орієнтовна діагностична анкета направленості інтересів (ОДАНІ) , авторами якої є А. Голомштока і О. Мешковська. Містить 102 питання [14]

Оцінювальними параметрами за методикою ОДАНІ є: 1) фізика; 2) математика; 3) хімія; 4) астрономія; 5) біологія; 6) медицина; 7) сільське господарство; 8) лісове господарство; 9) філологія; 10) журналістика; 11) історія; 12) мистецтво; 13) геологія; 14) географія; 15) суспільна робота; 16) право; 17) транспорт; 18) педагогіка; 19) робочі спеціальності; 20) сфера обслуговування; 21) будівництво; 22) легка промисловість; 23) техніка; 24) електротехніка	
Показники і параметри: ДОСЛІДЖЕННЯ ПРОФЕСІЙНИХ УПОДОБАНЬ	
Завдання та ознака визначення	Використанні методи дослідження
Методика визначення професійних уподобань Л. Йовайши призначена для визначення вподобань особистості до різних сфер професійної діяльності. Опитувальник дозволяє визначити схильність людини до діяльності у сфері розумової або фізичної діяльності, технічних інтересів, мистецтва, роботи з людьми. Методика орієнтована на учнів, підлітків. Шкали: за цією методикою сферами професійної діяльності є: 1) мистецтво («людина – художній образ») 2) технічних інтересів («людина – техніка») 3) взаємодія з людьми («людина – людина») 4) розумової діяльності (схильність до розумової діяльності) 5) фізичної співпраці (схильність до рухомого (фізичної) діяльності) 6) матеріальних інтересів (виробництво і використання матеріальних благ)	Методика визначення професійних уподобань (МВПУ) , автором якої є Л. Йовайши. Тест на визначення професійних уподобань, містить 30 питань
Показники і параметри: ДОСЛІДЖЕННЯ ПРОФЕСІЙНИХ СХИЛЬНОСТЕЙ	
Завдання та ознака визначення	Використанні методи
Виявлення схильностей учнів до різних сфер професійної діяльності , зокрема: роботи з людьми, практичної, інтелектуальної, естетичної, планово-економічної, екстремальної. Перевага методики полягає в застосуванні непрямих питань, які виявлятимуть приховану мотивацію, на відміну від більшості методик, у яких ставлять прямолінійні питання. Шкали професійні схильності до: 1) взаємодії з людьми, 2) дослідної (інтелектуальної) діяльності, 3) практичної діяльності, 4) естетичних видів діяльності, 5) екстремальних видів діяльності, 6) планово-економічними видами діяльності	Опитувальник професійних схильностей (ОПС) , автором якої є Г. Резапкіна. Опитувальник розроблено для профорієнтації учнів. Він є модифікацією методики Л. Йовайши. Тест професійних схильностей містить 24 питання.
Показники і параметри: ДОСЛІДЖЕННЯ ЗДІБНОСТЕЙ З МЕТОЮ ПРОФЕСІЙНОГО САМОВДОСКОНАЛЕННЯ: ТЕХНІЧНИХ (МЕХАНІЧНИХ) ЗДІБНОСТЕЙ	
Завдання та ознака визначення	Використанні методи
Виявлення: – технічних здібностей; – механічного мислення, механічних здібностей; – інженерних здібностей.	Тест Беннета (ТБенТР) (George K. Bennett – Mechanical Comprehension Test) Опитувальник Беннета відомий як: тест на технічне (механічне розуміння; тест інженера; тест на виявлення технічних (механічних) здібностей [15]

Представлений нами пакет психодіагностичних методик було апробовано після чого його використовують у профорієнтаційній діяльності соціально-педагогічної та психологічної служби шкіл України та інших країнах. Пакет психодіагностичних методів можна ви-

Розділ III. Психологічні проблеми обдарованої особистості

користувати у процесі психологічного (психолого-педагогічного) супроводу професійного самовизначення особистості, у професійному доборі та відборі, здійсненні психологічної діагностики/самодіагностики особливостей особистості.

Пакет психодіагностичних методів дає змогу:

- алгоритмізувати хід дослідження й оформлення результатів профорієнтаційної діагностики;
- заощадити часові, трудові, матеріальні витрати з обробки результатів діагностики (для цього використано можливості інформаційно-комунікативні технології);
- здійснювати індивідуальне і групове обстеження учнів завдяки можливості роботи в локальній мережі;
- накопичувати інформацію в базі даних для подальшого використання в аналітичній діяльності.

Таким чином, результати діагностики/самодіагностики можуть відіграти важливу роль у професійному самовизначенні особистості випускника ЗЗСО. Необхідно врахувати факт, що цю профорієнтаційну діагностику визначають не як разовий «замір» психологічних особливостей учнів/оптантів, а як *засіб формування реалістичного уявлення про себе і, як елемент систематичної профорієнтаційної діяльності у ЗЗСО.*

Упровадження в освітню практику авторської «Технології формування компетентностей конкурентоздатної особистості в умовах допрофесійної підготовки» сприятиме формуванню готовності оптантів до професійного самовизначення в умовах допрофесійної підготовки.

Використані літературні джерела

1. *Климов Е. А.* Как выбрать профессию / Е. А. Климов. – М, 1984. – С. 145–147.
2. *Немов Р. С.* Психология : в 3 кн. / Р. С. Немов. – М. : Гуманит. Изд. Центр ВЛАДОС, 2001. Кн. 3: Психодиагностика – 640 с.
3. *Овчарова Р.В.* Справочная книга школьного психолога / Р. В. Овчарова. – М. : Просвещение, 1993. – 256 с.
4. Тесты и методики для психологов «Иматон» [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.imaton.com/>. – Загл. с экрана.
5. *Климов Е. А.* Психология профессионального самоопределения / Е. А. Климов. – М. : Академия, 2004. – 304 с.
6. Выбор профессии: становление профессионала. – М. : Изд-во ВЛАДОС-ПРЕСС, 2003. – 336 с. – (Серия «Азбука психологии»).
7. *Рогов Е. И.* Настольная книга практического психолога / Е. И. Рогов. – Кн. 1: Система работы психолога с детьми разного возраста. – М. : Изд-во ВЛАДОС-ПРЕСС, 2003. – 384 с.
8. Про затвердження типової освітньої закладів програми закладів загальної середньої освіти III ступеня (Типова програма 10-11 стандарт 2004 р.) [Електронний ресурс] : наказ МОН України від 20.04.2018 р. № 406. – Режим доступу: <https://mon.gov.ua/ua/osvita/zagalna-serednya-osvita/navchalni-programi/tipovi-osvitni-programi-dlya-2-11-klasiv>. – Назва з екрана.

9. Про затвердження типової освітньої закладів програми закладів загальної середньої освіти III ступеня Типова програма 10-11 стандарт 2011 р. [Електронний ресурс] : наказ МОН України від 20.04.2018 № 408. – Режим доступу: <https://mon.gov.ua/ua/osvita/zagalna-serednya-osvita/navchalni-programi/tipovi-osvitni-programi-dlya-2-11-klasiv>. – Назва з екрана.
10. Опитувальник професійної готовності [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://studfiles.net/preview/5263788/page:110/>. – Назва з екрана.
11. Опросник профессиональной готовности (ОПГ) [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://мой-ориентир.рф/методические-разработки/опросник-professionalnoy-gotovnosti-org/>. – Назва з екрана.
12. Методика «Мотивы выбора профессии» [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://studfiles.net/preview/3800113/page:12/>. – Загл. с экрана.
13. Орієнтаційно-діагностична анкета інтересів (ОДАНІ-2) за С. Я. Карпіловською і Б. О. Федоришиним [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.google.com.ua/search?client=opera&q=Методика+«Орієнтаційно-діагностична>. – Назва з екрана.
14. Орієнтаційно-діагностична анкета інтересів (ОДАНІ) А. Є. Голомштока, О. І. Мешковської. Готовність учня до профільного навчання / Упоряд. В. Рибалко ; за заг. ред. С. Максименка, О. Главник. – Київ : Мікрос-СВС, 2003. – С. 73–80.
15. Тест Беннета (ТБенТР) Оцінювання рівня розвитку технічного мислення Психодіагностика». Діагностика мислення. Тест Беннета. Оцінка рівня розвитку технічного мислення [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://psychic.at.ua/publ/psikhodiagnostyka/mislennja/test_benneta_ocinka_rivnja_rozvitku_tekhnichnogo_mislennja/18-1-0-80. – Назва з екрана.

References

1. Klymov, E. A. (1984). *Kak vybrat professyiu [How to choose a profession]*. Moscow [in Russian].
2. Nемов, R. C. (2001). *Psykholohyia [Psychology]*. In 3 books Moscow [in Russian].
3. Ovcharova, R. V. (1993). *Spravochnaia knyha shkolnoho psykhologa [Reference book of the school psychologist]*. Moscow [in Russian].
4. *Testy y metody dlia psykhologov «Ymaton» [Tests and techniques for psychologists «Imaton»]*. Retrieved from: <http://www.imaton.com> [in Russian].
5. Klymov, E. A. (2004). *Psykholohyia professyonalnoho samoopredelenyia [Psychology of professional self-determination]*. Moscow [in Russian].
6. *Vybor professyy: stanovlenye professyionala [Choosing a profession: becoming a professional]*. (2003). Moscow [in Russian].
7. Rohov, E. Y. (2003). *Nastolnaia knyha praktycheskoho psykhologa [Handbook of a practical psychologist]*. Moscow [in Russian].
8. *Pro zatverdzhennia typovoi osvithoi zakladiv prohramy zakladiv zahalnoi serednoi osvity III stupenia (Typova prohrama 10-11 standart 2004 r.): nakaz MON Ukrainy vid 20.04.2018 r. No. 406. [About the hardening of the type-code of the institute laid down by the program of the mortgages of the third level of the third level of the sanctuary (Typova program 10-11 standard 2004): the order of the Ministry of Education and Science of Ukraine 20.04.2018 p. No. 406.]*. Retrieved from: <https://mon.gov.ua/ua/osvita/zagalna-serednya-osvita/navchalni-programi/tipovi-osvitni-programi-dlya-2-11-klasiv> [in Ukrainian].

9. *Pro zatverdzhennia typovoi osvitnoi zakladiv prohramy zakladiv zahalnoi serednoi osvity III stupenia Typova prohrama 10-11 standart 2011 r.: nakaz MON Ukrainy vid 20.04.2018 No. 408* [About the hardening of the type-code of the foundation laid down by the programs of the foundation of the third level of the third level of the Typova program 10-11 standard 2011: the order of the Ministry of Education and Science of Ukraine dated 04.04.2018 No. 408.]. Retrieved from: <https://mon.gov.ua/ua/osvita/zagalna-serednya-osvita/navchalni-programi/tipovi-osvitni-programi-dlya-2-11-klasiv> [in Ukrainian].

10. *Opytuvalnyk profesiinoi hotovnosti* [Professional readiness questionnaire]. Retrieved from: <https://studfiles.net/preview/5263788/page:110/> [in Ukrainian].

11. *Oprosnik professyonalnoi hotovnosti (OPH)* [Professional readiness questionnaire]. Retrieved from: <http://moi-oryentyr.rf/metodycheskye-razrabotky/oprosnik-professionalnoy-gotovnosti-opg/> [in Russian].

12. *Metodyka «Motyvy vybora professyy»* [Methodology “Motives for choosing a profession”]. Retrieved from: <https://studfiles.net/preview/3800113/page:12/> [in Russian].

13. Karpilovskoi, C. Ya. & Fedoryshynym, B. O. *Oriientatsiino-diahnostychna anketa interesiv (ODANI-2)* [An oriental-diagnostic questionnaire of inceres (ODANI-2) for C. Ya. Karpilovsky and B. O. Fedorishin]. Retrieved from: <https://www.google.com.ua/search?client=opera&q=Metodyka+«Oriientatsiino-diahnostychna> [in Russian].

14. *Oriientatsiino-diahnostychna anketa interesiv (ODANI). Hotovnist uchnia do profilnoho navchannia* [The oriental-diagnostic questionnaire of the interstate (ODANI). Ready to learn to professional / graduation]. Rybalko V.; C. Maksymenko, O. Hlavnyk (Ed.). (2003). Kyiv [in Ukrainian].

15. *Test Benneta (TBenTR) Otsiniuvannia rivnia rozvytku tekhnichnoho myslennia Psykhodiahnostyka».* *Diahnostyka myslennia. Test Benneta. Otsinka rivnia rozvytku tekhnichnoho myslennia* [Bennett's test (TBenTR) Otsiniuvnnya rivnnya rozvitku tehnicnogo mislenya Psychodiagnostika. Diagnosis mislennya. Bennett's test. Evaluation of the development of technical mix]. Retrieved from: http://psychic.at.ua/publ/psikhodiagnostyka/mislennja/test_benneta_ocinka_rivnja_rozvitku_tekhnichnogo_mislennja/18-1-0-80 [in Ukrainian].

Chudakova V. Actualization of the Problem of Choice of Profession, Content, Structure and Methods of Psychological and Diagnostic Research for the Purpose of the Optant's Professional Self-determination – Competence of the Competitive Person.

Summary.

In the article, the relevance of the problem of scientific and methodological support for the formation of the competitiveness of the individual in the conditions of pre-professional training is considered. The method, organization of the research are revealed and its scientific and theoretical, practical, social and economic significance is indicated.

The urgency of the problem of forming the competitiveness of the personality of high school students in the conditions of pre-vocational training lies in the fact that the labor market is developing and constantly putting forward new requirements. In professional activities, such qualities become important: social responsibility, adequate perception and mobile response to new factors and challenges; independence and efficiency in making decisions and setting goals; readiness for constructive communication; socially active; protection of their rights; development of stress tolerance and the ability to adapt quickly in a rapidly changing environment; creating adequate self-esteem and self-confidence; conflict resolution; the formation of leadership potential, determining the competitiveness of the individual, and the like.

One of the main areas of vocational training of schools for the formation of a competitive personality, which will be self-sufficient, productive, will take moral and social responsibility. In order to solve the above-

mentioned socially significant problems, we proposed the author's integrated system of scientific and methodological support for the pre-professional training of optants (a person who chooses a profession).

Key words: methods, psychodiagnostics; choice of profession; professional self-determination, competence; optant (person choosing a profession); personality.

Чудакова В. Актуализация проблемы выбора профессии, содержание, структура и методы психолого-диагностические исследования с целью профессионального самоопределения оптанта – компетентности конкурентоспособной личности.

Аннотация

В статье обозначена актуальность проблемы формирования конкурентоспособности личности учащихся старших классов в условиях допрофессиональной подготовки. Одним из основных направлений профессиональной подготовки является формирование конкурентной личности, будет самодостаточной, продуктивной. С целью решения вышеуказанных общественно значимых проблем автором статьи был разработан авторскую комплексную систему научно-методического обеспечения допрофессиональной подготовки оптанта (человека, выбирает профессию).

Ключевые слова: методы; психодиагностика; выбор профессии; профессиональное самоопределение; компетентность; оптанта (человек выбирающий профессию); личность.

Статья надійшла до редакції 18 листопада 2018 року

УДК 159.9

Наргиза Халилова,
ORCID ID 0000-0001-6626-3784
г. Ташкент, Узбекистан

ОСОБЕННОСТИ ФОРМИРОВАНИЯ РЕФЛЕКСИИ В ПОДРОСТКОВОМ ВОЗРАСТЕ

Аннотация.

В статье рассматривается проблема формирования рефлексии в подростковом возрасте, психологии рефлексии, личностной рефлексии, которая является необходимым инструментом сознания и становится способом осознанности подростком, как своего внутреннего мира, так и понимания внутреннего мира других людей; как ключевое звено продуктивного самоопределения человека. Раскрывается содержание различных форм рефлексии, диагностические методы исследования рефлексии, индикаторы свойств рефлексивности. Представлены результаты исследования формирования в подростковом возрасте разных видов рефлексии: ретроспективной рефлексией деятельности; ситуативной рефлексией; перспективной рефлексией; рефлексией взаимодействия с другими людьми и общения. Отмечается, что подростковый возраст является сензитивным периодом в формировании рефлексии.

Ключевые слова: подросток; рефлексия; виды рефлексии; личностная рефлексия

© Халилова Н., 2018